

ORHAN PAMUK

Rouen, le 17 mars 2009

MONSIEUR FLAUBERT, C'EST MOI!

Flaubert Doğu yolculuğunun son kısmında, Mısır, Filistin, Lübnan ve Suriye'den sonra, 1850 Ekim'inde arkadaşı Maxime Du Camp ile birlikte İstanbul'a geldi. İki arkadaş daha önce de birlikte yolculuklara çıkmışlar, yaşadıklarını yazmışlar, bundan mutlu olmuşlardı. Du Camp varlıklı bir aileden gelen, edebiyatı, sanatı seven, hafif züppe, ama güvenilir ve iyi bir arkadaşı. Altı yıl sonra editörü olduğu *Revue de Paris* dergisinde, *Madame Bovary*'yi tefrika edecekti. Seyahatleri boyunca Du Camp, yanında getirdiği ağır fotoğraf makinesiyle Ortadoğu'nun ilk fotoğraflarından bazılarını çekerken, Flaubert daha çok kendisiyle, kendi geleceğiyle meşguldu ve biraz da dertliydi.

Flaubert'in derdi, daha doğrusu acısı, Beyrut'ta yeni kapıldığı frengiydi. Frengi yaralarına ilaçlar sürüyor, acısını hafifletmek için uğraşiyor, hastalığı bir Türk'ten mi, bir Hıristiyan'dan mı kapıldığını merak ediyor, mektuplarında konuyu alaycılıkla ele almaya çalışıyordu. Bir yıldan fazla zamandır yolculukta olmak da, frengi gibi, Flaubert'i yormuş, yıpratmıştı. Saçları, dişleri yolculukta dökülmüş; evini, annesini, Rouen'deki hayatını özlemişti.

İstanbul'dayken Flaubert, annesinin bir mektubundan, bir arkadaşının evlendiğini ve annesinin sıranın ne zaman oğluna geleceğini merak ettiğini öğrenince ona bir cevap yazdı. 15 Aralık 1850 tarihli, "Constantinople"dan yazılmış bu mektubu, yazar olmayı düşlediğim gençlik yıllarımda sık sık açıp okur, Türkiye'de, İstanbul'da yazar olarak ayakta kalmanın, yola devam etmenin zorluklarına karşı bu çok özel metinden kuvvet almaya çalışırdım.

"Ernest Chevalier'nin evliliği haberi üzerine seninki ne zaman, diye soruyorsun bana," ("When is the wedding to be, you ask me, apropos of the news Ernest Chevalier's marriage") diye yazar Flaubert annesine. "Ne zaman mı? Umarım hiçbir zaman." ("When? Never, I hope.") Yirmi dokuz yaşındaki genç yazar adayı, annesine hayattaki ilkelerini hatırlatır ve artık onları değiştirmek için çok geç olduğunu vurgular. "Benim artık gelişimim tamamlandı, yani hayatta oturacağım yeri, ağırlık merkezimi buldum artık... ("I too, am "established" in that I have found my seat, my center of gravity.") Benim için evlenmek, dinden dönmekle birdir: Düşüncesi bile beni dehşete düşürüyor." ("For me marriage would be an apostasy: the very thought terrifies me.") Birkaç satır aşağıda Flaubert, daha sonra Nietzsche'den Thomas Mann'a modern düşüncenin sanat-hayat ilişkisi hakkında geliştireceği bakış açısını çok açık bir şekilde dile getirir: "İnsan şarabı, aşkı, kadınları ya da zaferi ancak sarhoş, âşık, koca ya da asker olmadığı zaman tasvir edebilir. ("You can depict wine, love, women and glory on the condition that you are not a drunkard, a lover, a husband or a private in the ranke.") Hayatın içine çok fazla karışırsa insan, hayatı çok da açık bir şekilde göremez. Ya çok acısını çekeriz hayatın ya da çok fazla keyfini süreriz." ("If you participate actively in life, you don't see it clearly: you suffer from it too much or enjoy it too much.") Flaubert annesine, sanatçının doğanın, sıradan hayatın dışında tuhaf bir yaratık, bir çeşit canavar olması gerektiğini de kuvvetle hissederek yazar: "Ben artık alıştığım gibi yaşamaya çekilmeliyim: Tek başıma; bir tek büyük adamların –ve bir ayının, odamdaki ayı postunun– yakın dostluğuyla yapayalnız olarak." ("So, I am resigned to living as I have lived: alone, with my throng of great men as my only cronies – a bear, with my bear – rug as company.") Ve tıpkı Flaubert gibi daha otuz yaşına varmadan kendi kendime fisıldayarak tekrarladığım, inanmaya çalıştığım şu cümleleri yazar annesine: "Dünya, gelecek, insanların ne diyeceği, kurulu bir düzeni olmak, hatta

geçmişte hayalini kurarak pek çok gecemi uykusuz geçirdiğim edebi ün bile artık umurumda değil.” (“I care nothing for the world, for the future, for what people will say, for any kind of establishment, or even for literary renown, which in the past I used to lie awake so many nights dreaming about.”) Annesine bütün bu iddialı sözleri yazdıktan sonra da Flaubert, basitliğiyle kendine olan güvenini ve içtenliğini gösteren son bir cümle ekler: “İşte böyle biriyim; kişiliğim de böyledir.” (“That is what I am like; such is my character.”)

İstanbul’da ilk romanımı bitirip yayımlatmaya çalıştığım, annemle yalnız oturduğum 1970’lerin sonunda; Flaubert’in 1850’de bu sözleri yazdığı, günlerce kaldığı Justiniano Otelı’nin Galata’da nerede olduğunu bulmaya çalıştığımı hatırlıyorum. Tıpkı onun kendisine örnek aldığı “büyük adamları” gibi, ben de Flaubert’i kendime örnek almaya çalışıyordum. Flaubert’in ünlü mektubunda neredeyse içgüdüsel bir rahatlıkla dile getirdiği modernist edebi ahlakın bir ilkesi sıradan burjuva hayatından ve başarıdan uzak durmak ise, diğer ilkesi de bunu başarıyla ve içtenlikle yapan keşiş tabiatlı büyük yazarlara hayranlık duymak, onlarla özdeşleşmektir.

Yazarın hayattan uzak durması, bütün kurumlardan, devletten, sıradan aile hayatından kaçınması, başarıyı, edebi ünü şüpheli şeyler olarak görmesi... Bunlar dindışı (seculer) modern edebi keşişliğin, yani edebi modernizmin olmazsa olmaz ahlaki ilkeleridir. Her şeyden önce, daha önce hiç dile getirilmemiş insani deneyimleri yeni bir dille seslendirmek, deneysel olmak; sevmeyi, kolay okunurluğu bütünüyle yok etmese de, ticari başarıyı geciktirir. Kendini zor, sıkıntılı bir edebi hayata hazırlayan genç yazarın modern keşişliğin bu ilkelerine içtenlikle inanması gerekir ki, başarı hemen gelmeyince, gecikince (bazan hiç gelmez) hemen düş kırıklığına uğramasın, az ile yetinmekte, inandığı zor yolda ilerlemekte, yazmakta devam edebilsin. Modernist edebi ahlakın, 19. yüzyılın ortasından günümüze kadar bir zümre olarak bütün yazarların, özellikle genç yazarların ayakta kalabilmek ve edebiyatın ticarileşmesine karşı direnebilmek için inanması ve saygı duyması gereken bir şey olduğuna hâlâ inanıyorum. Flaubert’in kitaplarının, eserinin büyük başarısının yanı sıra bir diğer zaferi de, bütün hayatını daha yirmi dokuz yaşındayken tarifini yaptığı bu ahlaka uygun olarak - yaşamasıdır.

Flaubert’in mektupları bu ahlak ile iyi yazma tutkusunun nasıl birleştiğini gösterir bize. 1970’lerde onları okurken, ben de Flaubert gibi, hayata karışmanın, kolay başarının, cemaate ve iktidar sahiplerine uzak durmanın mümkün olabileceğini düşünür, bunlara inanırdım. Bu anlamda Flaubert benim için bir keşiş (hermit), bir azizdi (saint); hayata ve yüzeysel başarıya sırtını dönen modern edebiyatın diğer keşiş-azizlerinin ilkiydi... Joyce, Proust, Kafka, Pessoa, Walter Benjamin ve Borges benim için aynı silsilenin (genealogy) adlarıdır. Bu yazarlara bağlılığım, dünyayı kelimelerle görme işinde açtıkları yeni ufuklar ve edebi buluşlar kadar, kolay başarıya sırtlarını dönebilmelerinden de kaynaklanır. Özellikle roman ve modern edebiyat kültürünün ve okuma alışkanlığının gelişmediği Batı dışı ülkelerde, yazarların ayakta durabilmek, direnebilmek için Flaubert gibi keşiş yazarları kendilerine örnek almaları, hatta kendilerini onlarla özdeşleştirebilmeleri şarttır diye düşünüyorum hâlâ.

Ama bu zorunluluğun, şimdi, yıllar sonra, sözünü etmek istediğim bazı sorunları da vardır. Öncelikle keşiş-aziz yazara duyduğumuz bağlılığın yaşanış şekli, Batı dışı ülkelerin geleneksel kültürlerinde, keşislere ve azizlere duyulan saygı, hayranlık ve tapınmanın yolları ve biçimleriyle çok kolay birleşir. Türkiye’de edebi modernizmin Batı’dan ithali ve yaşanışı böyle olmuştur. 1960’larda, 1970’lerin başında bir avuç genç Türk yazarının Kafka’ya duyduğu hayranlığın, ölmüş büyük mutasavvıflara, keşiş hayatı yaşayan tekke şeyhlerine duyulan geleneksel hayranlık ve teslimiyet duygusuna pek çok yönden benzediğini

hatırlıyorum. Tıpkı bazılarının Kafka'nın hayat hikâyesini okuyuşu gibi, 1970'lerde ben de Flaubert'in mektuplarını tasavvuf şeyhlerinin menkıbenamelerini (hagiographies) okur gibi okumuştum. Eleştirel düşünceden, çözümleyici mantıktan ve hayran çömezim bireyliğinden çok, hayran olunan keşiş yazarın sözlerini ezberlemeye, hayatını tekrara dayanan bu çeşit geleneksel tapınma ritüelleri, örnek alınan yazar Batılı olduğu için, bir modernlik halesiyle (aura) kuşatılır.

Bu çeşit geleneksel hayranlığın ve modernist edebi ahlakın bir yan sonucu, yazarları kitaplarıyla değil, hayatlarıyla değerlendirmektir. Hayranlık duyulan yazarın başarısız, mutsuz ve huzursuz bir hayatı olması, aslında bütün dünya okurlarının ortak gizli isteğidir. Elbette bu istek, ülkeden ülkeye şekil değiştirir. Kitapların ticari başarısı, bugün Amerika'da bir yazar için itibar kaybettirici bir şey değildir. Avrupa'da ise, yazarın kitaplarının çok okunması, eleştirmenlerin ona şüpheyile bakmasına yol açabilir. Batı dışındaki küçük edebi merkezlerde, çoğu zaman zaten hiç gerçekleşmeyen ticari başarı, nadiren de olsa gerçekleşirse, yazarın bir keşiş ve aziz olarak hayatını sona erdirir. 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye'de bir şairin herkesin anlayıp zevk alabileceği şiirler yazması, ona duyulan saygıyı artıracağına azaltırdı. Kitapların hiç satılmadığı, gazetelerin, televizyonların edebiyatçılara hiç yer vermediği küçük ve ücra ülkelerin sokakları; kitaplarının satılmamasıyla ve gazetelerde hiç yer almamakla övünen modernist, edebi ahlak sahibi şairler ve yazarlarla doludur. Amerika'da bile Salinger (bir başka Flaubert hayranı), Pynchon gibi yazarlara, kitaplarından çok, medyada hiç görünmedikleri için özel bir hayranlık duyan pek çok kişiyle karşılaştım.

Flaubert'in 1850'de İstanbul'dan annesine mektup yazarken dile getirdiği modernist edebi ahlakın yüz yıl sonra İstanbul'da ya da Batı dışındaki diğer edebi merkezlerde edebi seçkinlerce heyecanla benimsenip içselleştirilmesindeki asıl sorun, edebiyatın gene yalnızca seçkinlere seslenen bir şey olarak görülmeye devam etmesidir. Osmanlı saray edebiyatının şairleri için edebiyat, iyi eğitilmiş seçkinlerin meşgul olacağı ve onlar kadar seçkin okurların anlayacağı bir şeydi yalnızca. Sıradan burjuva hayatını iğnelemeden tek gün bile geçiremeyen Flaubert, belki bu görüşe yakınlık duyardı. Bu görüşe Flaubert'den de daha çok inanan, aslında Flaubert'i ve edebi ahlakını bu yüzden benimseyen pek çok Flaubertci vardır, şimdi biraz onlardan bahsedeceğim.

Flaubert, edebiyat tarihinde, yazarlarca en çok hayranlık duyulan yazarların başında gelir. Maupassant'dan Tolstoy'a, Henry James'ten Nabokov'a, Conrad'dan Mario Vargas-Llosa'ya kalabalık bir yazarlar ordusu Flaubert'le fazlasıyla ilgilenmiş, onun hakkında yazmış, ona gizli-açık derin bir sevgi duymuş ve gizli-açık onunla kendini özdeşleştirmiştir. *Madame Bovary* (1857); Rusya'da Tolstoy'un *Anna Karenina*'sına (1877), Almanya'da Theodor Fontane'ın *Effi Briest*'ine (1894) örnek olmuştur. Baskıcı, kapalı ortamlarda bir kadının kocasını aldatmasını anlatan bu romanların Portekiz'deki temsilcisi Eça de Queiros'un romanı *O primo Bazilio*'dur (1878) (İngilizcesi: *Cousin Bazilia*). Bu romanda da, *Madame Bovary*'de olduğu gibi, baş kadın kahraman romantik romanlar okuyarak yoldan çıkar, tıpkı Türkiye'deki *Madame Bovary* benzeri *Aşk-ı Memnu* (1900) gibi aşk ve aldatma aile içinde geçer ve kadın kahraman Bovary'den daha yukarı sınıftandır. Halit Ziya'nın Abdülhamit'in baskıcı yıllarının sonuna doğru yazdığı *Aşk-ı Memnu*'su, bugün Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın *Madame Bovary* gibi lise öğrencilerine tavsiye ettiği bir avuç romandan biridir.

Flaubert'e duyulan hayranlığın daha sonraki kuşaklarda, 20. yüzyılda, romanları kadar mektuplarına, mektuplarının gösterdiği hayat tarzına, edebiyatın bir çeşit keşişi olmasına dayandığını anlamak zor değildir. Georges Perec, benim de en çok sevdiğim Flaubert romanı olan *Duygusal Eğitim*'den (*L'Education sentimentale*) tam on üç cümleyi, romanı *Şeyler*'de

(*Les Choses*, 1965) olduğu gibi kullandıktan on beş sene sonra yazdığı bir makalede, bu cümleleri Flaubert olmak istediği için kendi romanına aldığını söylemiştir.

Flaubert olmayı istemek! Onunla aynı günlerde yaşayan Turgenyev'in ya da Henry James'in, Tolstoy'un ya da Theodor Fontane'in Flaubert hayranlığı romanlarına yönelikti. Conrad, Flaubert'in tekniğiyle meşguldü. Sonraki kuşakların, özellikle son yarım yüzyılın Flaubert hayranlığı ise yazarın kendisine, hayatına, mektuplarında yazdıklarına ve hatta hakkında anlatılanlara yöneliktir. Bunun birinci nedeni elbette mektupların hak ettikleri özenle, editor dikkatiyle notlandırılarak yayımlanmasıdır. Fransız kültürünün klasiklere saygı anlayışı ve edisyon hazırlama geleneği de bugünkü Flaubert fikrini, dünyanın her yerinde bu büyük yazarın gorduğu icten saygı ve hayranlığı hazırlamıştır. Modernist edebi ahlaka uygun olarak yaşayabilmek için gerekli "özdeşleşme" duygusu, bu mektuplar sayesinde hâlâ bütün gücüyle canlı. Pek çok yazar, hayatının bir kısmında benim gibi Flaubert olmak istemiştir. Sartre'ın ünlü Flaubert biyografisi *Ailenin Budalası*'nı bu duyguyla savaşmak için kaleme aldığını ya da Julian Barnes'ın parlak romanı *Flaubert'in Papağanı*'nı Flaubert olma zevklerini sonuna kadar çıkarmak için yazdığını söylemek abartı olmaz.

Flaubert olmak isteyenler arasında iki temel eğilim görürüm hep. Roman sanatının iki temel özelliğini ortaya çıkaran bu ayrımı biraz tartışabilmek için basitleştirerek özetleyeceğim.

Birinci tür Flaubertci yazarın çok belirgin öfkesine ve sesine hayranlık duyanlardır. Burada kastettiğim, Flaubert'in sıradanlığa, ortalama burjuva hayatına, yüzeyselliğe ve aptallığa karşı duyduğu öfkeli, alaycı, zeki sesidir. 1850 Ekim'inde, İstanbul'dan annesine yazdığı mektubun sonunda bu sesi hemen tanırız: Flaubert evlenen bir arkadaşının yakın zamanda mükemmel bir burjuva ve beyefendi olacağını alaycılıkla yazar annesine. Ernest artık kurulu düzenin, ailenin, mülkiyetin savunucusu olacak, yakında gençliğinin sosyalist düşüncelerine de mutlaka savaş açacaktır! Flaubert'e göre arkadaşının suçu, kendisini fazla ciddiye almaya başlamasıdır. Bir zamanlar sarhoş olup gece kulüplerinde kankan dansı yapan sevgili arkadaşı, önce kendine bir saat alarak, sonra da hayal gücünü kaybederek burjuvalaşmıştır. Flaubert burjuvalaşan eski arkadaşına gittikçe öfkelenerek onun yakında karısı tarafından boynuzlanacağını da ekler mektubuna. Buradaki yazar sesi, Flaubert'in *Bouvard ve Pécuchet*'sindeki ya da *Sıradan Düşünceler Sözlüğü*'ndeki (*Dictionnaire des idées reğues*) sesine çok yakındır. Mektuplarında da sık sık karşılaştığımız, insanoğlunun ve özellikle burjuvaların budalalığından bıkip usanmış bu alaycı ses, gücünü Flaubert'in zekâsından ve çok özel mizah yeteneğinden alır. Zekâsının ve mizahının hedefinin, bütün hayatı boyunca uzak durmaya çalıştığı sıradan orta sınıf değerlerine, modernleşme ve sanayileşmenin ürettiği yeni, rahat, huzurlu günlük hayata yönelmesi, Flaubert'in sesine günümüzde pek çok yazarın özdeşleşmekten hoşlandığı bir güç verir. 20. yüzyılda Flaubert hayranları, özellikle genc yazarlar bu ses ile özdeşleşmeye, bu alaycı, sinik ve zeki maskeyi Flaubert den alıp kendi yüzlerine takmaya önem verirler verir. Nabokov'un *Lolita*'sını okurken, Amerikan orta sınıf hayatının ayrıntılarına batırılan iğnelerinin arkasında, Flaubertci bir duyarlılık olduğunu hissederiz. Seçkin bir yazarın, insanoğlunun budalalığı ve sıradanlığı ile alay etmesini hepimiz cazip bulur; kitapları, romanları biraz da bu sesleri işitmek, onlarla yaşamak için okuruz. Ama bu alaycı ses bir romanda tek güç olursa, zekâ (cleverness) ve sinizm, kısa zamanda orta sınıf hayatını, iyi eğitim alamamış insanları, değişik kültürleri, alışkanlıkları bizlerden başka türlü ve yetersiz olanları aşığılayan, yukarıdan bakan mağrur bir sese de dönüşebilir. Özellikle Avrupa modernizminin Batı dışında yerleşme süreci, bu ahlaki sorunlarla birlikte anlaşılmalıdır.

Oysa Flaubert bütün öfkesine, alaycılığına rağmen, mağrur bir yazar değildi. Kahramanlarına, kendisinden başka türlü olanlara, bir romanın içinden, ama çok yakından bakabileceği bir dil de bulmuştu. Annesine yazdığı mektupta gençlik arkadaşının evlenip sıradan burjuva hayatına karışmasına nasıl öfkelenildiğini okuduktan sonra, aynı gençlik arkadaşlarını *Duygusal Eğitim*'de (*L'Education sentimentale*) nasıl bir sevgiyle anlattığını, onların "budalalıklarına", akıl karışıklıklarına nasıl derin bir anlayışla yaklaşabildiğini görmek, romancı Flaubert'in asıl kuvvetini hatırlatır bize. Bu, kahramanlarıyla sonuna kadar özdeşleşebilen, bunun için çırpınan, evli bir kadının, Madame Bovary'nin mutsuzluğunu ve içine düştüğü çıkmazı kendi kalbinde hissedip, biz okurlara da çok açık dille hissettirebilen bir yazardır.

Flaubert kahramanlarının düşüncelerine ve onların ruhsal dünyalarına, romandaki anlatıcı sesin çok yaklaşabilmesi için özel bir teknik geliştirmiştir. Önce Fransa'da, daha sonra bütün dünyada taklit edilen, yayılan ve okurlarından çok Flaubert uzmanlarının takdir ettiği bu sese, bu anlatım tekniğine "dolayimli serbest üslup" denir (free indirect style – style indirect libre). Flaubert'in keşfetmekten çok geliştirdiği bu anlatı üslubu, kahramanların düşünceleriyle, tanık oldukları çevre ve olaylar arasında bir fark gözetmez. Anlatının dili, zaman zaman kahramanın ruhuna, dertlerine, o kişinin özel sözlerini, argosunu kullanarak yaklaşır, ama anlatıcı ses bizi "diye düşündü", "diye aklından geçirdi" diye uyarmaz. Manzara ve çevre tasvirleri de, bir romanda olması gerektiği gibi, kahramanın ruh durumunu hem ayrıntılarıyla hem de seçilen kelimelerle temsil eder. Böylece biz okurlar, dünyayı, tasvir edilen olayları ve manzarayı kahramanların gözüyle ve onların duygu, dert ve kelimelerinin içinden yakın bir şekilde görürüz. Jane Austen ve Goethe'den sonra, Flaubert'in geniş bir şekilde ama dikkatle (çünkü okur, Madame Bovary'nin duygularını, Flaubert'in düşünceleri sanabilir) geliştirip kullandığı "dolayimli serbest üslup", Türkiye gibi roman sanatının ve modern hikâyeye etme dilinin Flaubert'den sonra geliştiği pek çok Batı dışı ülkede çok etkili olmuş ve sevilerek kullanılmıştır. Bu üslup yalnız roman sanatının oluşumunda değil, gecikmiş milli devletlerde, edebiyatın ve tabii ki en çok da romanın yardımıyla milli dilin ortaya çıkışında da ve benimsenip yerleşmesinde de belirleyici olmuştur. Benim sevdiğim, hayranlık duyduğum, özdeşleşmek istediğim Flaubert, işte bu ikinci yazardır. Kahramanlarının ruh haline, bir romanın geniş manzarası, panoraması içerisinde, bir anda birkaç kelime ile girebilmenin yeni bir yolunu keşfeden büyük yazar! Kahramanlarına roman sanatının talep ettiği derin şefkat ve anlayışla yaklaşabilen, bu yüzden "Madame Bovary benim" diyebilen yazar!

Az önce sözünü ettiğimiz alaycı, aşağılayıcı Flaubert, bu şefkatli Flaubert'den hiç de uzak değildir ama. Bu iki Flaubert'in, aynı kalbin iki değişik görüntüsü olduğunu hayal etmek de, onu seven okur için hiç zor değil. Bir yandan insanlığa sınırsız bir öfke ve kızgınlık duyan, diğer yandan da aynı insanlara derin bir şefkat besleyip onları herkesten iyi anlayan bu yazarla, pek çok yazar gibi, ben de hep özdeşleşmek istedim. Onu her okuyuşumda, "Monsieur Flaubert, c'est moi!" demek geldi içimden.

İstanbul'dan 1850 yılında, annesine yazdığı mektupta Flaubert, sevgili gençlik arkadaşı Ernest'in evlenerek sıradan burjuvalar arasına katılmasına ve kendisini fazla ciddiye almasına yol açan şeylerden birinin de üniversiteden doktora almak olduğunu söyler. Flaubert sayesinde bana bu şeref doktorasını veren Rouen Üniversitesi'nin sayın rektörü, değerli profesörler, öğrenciler, misafirler, yaşım ilerlediği için bu tehlike benim için artık çok önemli gözüküyor. Hepinize çok teşekkür ederim.